

FEKETE KÁROLY

Igehirdetésünk felelőssége az anyanyelvért

Nyelvi identitásunk szempontjából máig jelentőssé teszi az egyház szócső voltát az, hogy az embereket körülvevő „legtöbbet beszélők” – tanárok, politikusok jogászok és színészek – mellett ott találjuk a lelkészt is.¹ Az igehirdetés sokak számára még mindig az a beszéd műfaj, amellyel templomokban vagy a rádió hullámain keresztül hétről hétre számottevő tömegek találkoznak. Ezért érdemes felidézni a történeti alapokat, a vázlatos bibliai és teológiai alapelveket, valamint szót ejteni röviden a szakrális nyelv erejéről és a jelen anyanyelvvédő egyházi szóhasználatáról.

Történeti alapok

Péntek János kolozsvári professzor szerint „a szakrális nyelvben és a nyelv szakrális funkciójában az egyetemesség és az elkülönülés igénye és lehetősége egyaránt tükröződik... Hol az egyetemességre törekvő integrációs kísérletekhez szolgáltat érveket, hol a regionális, nemzeti és etnikai közösségek hagyományait és nyelveit támogatja az »egészséges pluralizmus« elismerésével... Az anyanyelv szakrális funkciója a reformációban vált teljessé, és az elkülönülés igényét is a reformáció váltotta valóra.”²

Luther 1523-ban *A gyülekezeti istentisztelet rendjéről* címmel született iratától, illetve az 1525-ben megjelent *Deutsche Messe* bevezetőjében közölt gondolataitól kezdve reformációs örökséggé vált a protestáns istentiszteleti életben a latin nyelvet felváltó anyanyelviség.

Kálvin szerint is az istentiszteleti történés megértésének kulcsa az anyanyelvűség, és nála is magától értetődő a nemzeti nyelven folyó istentisztelet. Az ún. Biblia pauperum helyett³ az anyanyelvű igehirdetés válhat a bibliaismeret forrásává. Kálvin több helyen az 1Kor 14,16-ra hivatkozva fejtette ki, hogy a megértett igére jöhet a népnyelvű válasz a közös imádságban és a gyülekezet közös éneklésében: „mindenütt a nép köznyelvén kell elmondani a nyilvános könyörgéseket, hogy azokat az egész gyülekezet közönségesen megérthesse, mert hiszen az egész gyülekezet épülését kell szolgálniuk, erre pedig meg nem értett hangokból egyáltalán semmi haszon sem származik”⁴ „Mivel az Isten dicsőségének a testünk minden tagjában is ki kell valahogy tündökölnie, illő, hogy elsősorban éppen a nyelvünk foglalatostkodjék és buzgólkodjék ebben a szolgálatban, akár ének, akár beszéd által, hiszen a nyelvünk különösképpen arra teremtett, hogy az Isten dicséretét szólja és hirdesse.”⁵ „Az imádságok csakis a nép által ismert és használt nyelven mondhatók, és ahogy az Apostol mondja, a gyülekezet nem mondhat Áment az imára, mely idegen nyelven hangzott el. Minekutána pedig azt mindenki nevében mondjuk, mindenki résztvevője az imádságnak. Ennek megfelelően nagy méltánytalanságnak mondhatjuk azt, hogy templomainkba a latin nyelvet vezették be, holott azt jobbra nem értik az emberek.”⁶

Az 1566-ban keletkezett *II. Helvét Hitvallás* szintén világosan fogalmaz: „Minden pedig ékesen és szép rendben folyjék az egyházban, egyszóval minden a hívek épülésére történjék. *(Idegen nyelveket ne használjunk az összejöveteleken.)* Némuljon el tehát minden idegen nyelv a szent összejöveteleken. Mindent az illető nép nyelvén kell előadni, hogy azt az azon a helyen lakó emberek a gyülekezetben meg tudják érteni” (*II. Helvét Hitvallás XXII. fejezet*).

Ez az alapelv erős gyökeret vert a magyar protestantizmusban, olyannyira, hogy öntudatosulásának hatalmas fegyverévé vált, amellyel jelentősen hozzájárult a magyar irodalmi nyelv kialakulásához. A 16. század 30-as, 40-es éveitől az erasmisták, Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János járnak elől ebben, hogy aztán a reformáció

terjedésével még inkább erősödjön Heltai Gáspár és Bornemissza Péter prózájában, Tinódi és a széphistóriák epikájában, és kicsúcsosodjon Balassi életművében.⁷

Sylvester János 1541-es *Újszövetség*-fordításának verses bevezetője büszkén szembesít a felemelő ténnyel:

„Azki zsidóul és görögül, és vígre diákul

Szól vala rígen, szól néked az itt magyarul:

Minden nípnek az ű nyelvín, hogy minden az Isten

Törvínynn íljen, minden imádja nevit.”

De sokat beszélhetnénk Károly Gáspár bibliafordításának és Szenci Molnár Albert zoltárköltészetének hatásmechanizmusáról is, és arról a magyar nyelvvel kapcsolatos kötelességtudásról, amely magyar nyelvten írására ösztönözte Szenci Molnárt, illetve arra készítette Geleji Katona István erdélyi püspököt, hogy prédikációs kötetéhez függessze a maga *Magyar Grammatikáckáját*. Ilyen mérföldkövek között váltak a magyar protestáns prédikátorok elméletben és gyakorlatban a magyar szó szépmíveseivé.

Vázlatos bibliai és teológiai alapelv-szilánkok

Jean Pierre, aki nem volt teológus, gyönyörűen mondta: „A Szó, amely Isten, redőiben őrzi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt.” A magyar nyelvfejlődés teológiailag felmérhetetlen jelentőségű ajándéka, hogy mi magyarul különbséget tudunk tenni az Isten igéje és az emberi szó között. A legendás hírű Csikesz Sándor teológiai professzor szerint: „Ige, mert ihlet a köntöse, ígéret a sugárzása, igazság a lábnyoma, innep a reád mosolygása, idvesség az ölelése, ígézet a hatalma.”⁸ A Biblia magasra emeli az emberi szót, mert az emberek közötti kapcsolattartás eszköze mellett ezzel fejezi ki Istennek is érzelmeit, gondolatait.

A nyelv az Isten és ember közötti párbeszéd eszköze. Megoldani a némák nyelvét messiási cselekedet (Ézs 35,6; Mk 7,33–37), amely lehetővé teszi Isten dicsőítését (Lk 1,64). A nyelv által jöhet halál is, élet is (Péld 18,21). A romlott nyelvtől ered a hazugság, csalás, kétszínűség, megszólás, rágalmazás, pletyka. Megszemélyesítve is előfordul: kígyó, éles borotva, sebző nyíl stb. De le lehet írni az igazi nyelv pozitívumait is: tiszta ezüst, Isten igazságosságát ünnepli, és neki zeng, vallást tesz az ő egyetemes hatalmáról (Ézs 45,24).

A nyelv bűneinek nagyságát, életveszélyességét jelzi, hogy Isten a Tízparancsolatból kettőt szentel a szóval, beszéddel elkövethető bűn és rágalmazás ellen: a harmadikkal a saját, a kilencedikkel az ember nevének becsületét veszi védelmébe. Az ember hatalmának lehetősége és korlátja egyformán jelentkezik a nyelvvel kapcsolatban. Az ember megszelídíti az állatokat, de a saját nyelvén nem tud uralkodni, vagyis nincs önmaga felett hatalma. A beszéd leértékelése minden kor keresztyéneit fenyegeti. Krisztus ügyét nem a szóáradat, hanem az engedelmesség viszi előbbre. Ami az „igen-igen”, „nem-nem” határán túl van, az tulajdonképpen mindig az ördögé (Mt 5,37; Mk 1,34b.44). Az ember nyelve a Gonosz eszközévé lett, s ez a nyelv önmaga megváltására képtelen. Külső erő kell hozzá! De ami nekünk lehetetlen, az Istennek lehetséges (Lk 18,27). Ő teheti képessé a megromlott beszédet arra, hogy szólja az ő nagyságos dolgait. Mi csak akkor tudjuk ezt tenni, ha Isten szeretetének tüze megtisztítja szívünket, szánkat (Ézs 6,1–7). Erre a bibliai igazságra érzett rá Pilinszky János, amikor így írt: „Ahol visszaélnék a szeretettel, vagy ahol megszűnik a szeretet, ott nyilvánvalóan elhal a beszéd eredendő értelme is, és visszajára fordul művészete. Ahol a beszéd a tagadást, az elkülönülést, az elidegenedést szolgálja – előbb vagy utóbb maga is elhal, elnémul, s ha tovább él is, ez az élet aligha lesz több rákos burjánzásnál. A szeretet elhalása minden nyelvromlás igazi gyökere, s az így támadt betegséget nem gyógyíthatja semmiféle tudós kezelés, nyelvészkedő gond, szerkezeti elemzés. Mindez azt is jelenti

azonban, hogy a beszéd véghetetlenül több is, mint a szigorúan filológiai értelemben vett nyelvi kifejezésformák. A világ is »beszél«, csak meg kell hallanunk a szavát. Sőt: ezzel kezdődik minden beszéd. Hallgatással. Meghallgatással. Tehát újra csak: nyitottsággal, vagyis szeretettel.”⁹

Az egyházi szóhasználat anyanyelvvédő funkciója a fentiekből következően egyáltalán nem formális, nem csupán tradicionális hazafias kötelesség vagy a szemforgató kegyesség esztétikai kulisszája, hanem bibliai elvárás. A bűnre hajlásunk óta összezavarodott az ember Atya-nyelve, amelynek eredménye a tökéletes nyelvkáosz. Ez csak úgy áll helyre, ha minden anyanyelvet megszentel és áthat az Anyaszentegyház Urának, Jézus Krisztusnak a szeretetnyelve. Az egyház üzenete a nyelvvédők felé az, hogy lehet az eredeti rendeltetés szerint élni a nyelvvel, ha a tiszta forrás kérdése megoldódik. Isten ígéjének kell a forrásnak lennie. És itt kell óriási hangsúlyt tennünk a Károlyi Gáspár bibliafordításának és Szenci Molnár Albert zsoltaérettészetének hatásmechanizmusára, amely bizonyítja a tiszta forrás nyelvvédő és nyelvapoló erejét. Az Atya kommunikációs eszköze, aki által szól hozzánk, a Fiú. Ő mutatja meg, hogy emberi forgolódásainkban, beszédünkben, nyelvhasználatunkban mi a norma, a mérce. Ez a teológiai alapelv teszi a reformáció felfogása szerint népet megtartó erővé a nyelvet. Ezért kell szólnunk harmadik felvetésként: a szakrális nyelv erejéről.

A szakrális nyelv erejéről

Az egyházak közös jellemzője, hogy az istentiszteleten megszólaló szolgálattelvő a saját liturgikus szövegeiben és igehirdetésében is az anyanyelv emelkedett, veretes és választékos formáját igyekszik használni. Ezzel az igényességgel – főként a kisebbségben élők körében – széles körben képviseli a kívánatos szintű anyanyelvi mércét. Éppen ezért a lelkipásztor liturgiai és szószéki megszólalása óriási felelősséget jelent, mert kortársai számára nyelvi szempontból az ő megszólalása igazodási pont és minta is másoknak.

„Az istentisztelet, az anyanyelvű liturgia az anyanyelv használatának ünnepi alkalma, nemcsak hitükben erősíti a gyülekezet tagjait, hanem nyelvi tudatukban, nyelvi hűségükben is. Bátorítja a beszélőket a nyelv állandó használatára, erősíti az alárendelt státusú anyanyelv presztízsét. Az anyanyelven történő vallásgyakorlás az anyanyelvi kultúrát is gyarapítja. A szakrális életben ez állandóan bővül, megerősítést nyer. De nem korlátozódik kizárólag a vallásos ismeretszerzésre. Az egyház szélesebb értelemben is mindenütt ellát kulturális és oktató tevékenységet.”¹⁰

A nyelvi térvesztés erdélyi tapasztalata azt mutatja, hogy az egyháznak nemcsak lelki otthonnak kell lennie, hanem nyelvi otthonnak is. Anyaszentegyház és anyanyelv sorsmegtartó jelentőségű végváraink. Vetési László szórványlelkész megfigyelése szerint ugyanis az istentiszteleten elhangzó szakrális nyelv a legbenső kör, amelynek nyelvet megtartó ereje van. „Sajnálattal kell tudomásul vennünk, hogy a többségi, hatalmi kultúrának nem kell a kisebbségi, az alávetett kultúra és nyelv, nincs sem jelképes, sem használati értéke, csak van, mint ami még van a többség figyelmén, megbecsülésén kívül, távol minden egészlet meghatározótól. Így kerül a kisközösség és a hozzá tartozó egyén is etnikai és nyelvi hátrányos helyzetbe fölösleges értékeivel. A térvesztés elsőként a munkahelyet, a közvetlen társadalmi és mozgásteret érinti, majd leszűkíti a mindennapi kommunikáció területéről a szomszédság, barátság, műrokonság zónáira. Ezután következik a család, a vegyes házasság révén pedig eléri a családot és az egyén legintimebb szféráit. A legvégére a vallásos, a kultikus szféra marad a hitgyakorlás nyelvvel, mely legtöbbször még az anyanyelvhez kötődik.”¹¹ Az Istennel való beszélgetés, igehallgatásban és az arra felelő prózai vagy énekelt imádságban a nyelv végső menedéke az identitás feladása előtt. Hányszor elhangzott már a magyar nyelvtől elszigetelten élő emigránsoktól, hogy „imádkozni és álmodni csak magyarul tudok”.

*A szellemi igényességben*¹² fogant igehirdetés gondolkodni is tanítja a hallgatót. Miközben az igehirdetés magával viszi a hallgatót a textus rejtelmeibe, aközben a hallgató végigjár egy gondolati pályát is. Nem a teológiai szakkifejezések ismételtetése biztosítja az igehirdetés szellemi igényességét, nem is a tartalmi és szóhasználati komplikáltság, hanem a gondolkodtatástól lesz sajátos élménnyé. Ezt erősíti meg egy mai, nem teológus igehallgató véleménye: „Az igehirdetésnek nemcsak bizonyos igényeket kellene kielégítenie, hanem bizonyos más igényeket ébresztenie is; illetve tudatosan nevelnie is kellene a hallgatót, többek között azzal, hogy milyen igényeket hajlandó és milyeneket nem hajlandó kielégíteni.”¹³

„A nyelv és a hit mint két legfontosabb identitástényező összekapcsolódása jelentős mértékben megnöveli az anyanyelv belső, szimbolikus és kulturális értékét. Szorosabbá válik a kapocs, erősebb lesz a hűség és a ragaszkodás, ha a beszélő érzi, esetleg tudja is, hogy ez az a két kötelék, amely nemcsak mai közösségével, hanem elődeivel is összeköti. Ez a kapocs érzelmi, műveltségi és szimbolikus egyszerre.”¹⁴

Anyanyelvvédő egyházi szóhasználat ma

Ebből a jelenre nézve az következik, hogy az egyháznak ezzel a belső töltéssel kell megszólalnia. Akkor van joga beleszólni emberek életébe, társadalmi mozgásokba, etikai dilemmákba, ha szavainak forrása, megszólalásának indítéka, beszédének aranyfedezete az Isten ígéje. Ehhez pedig méltó köntöst, tisztas kifejezési formát kell találnia. Egészen konkrétan: szóáradatban gyökeres szavakat. Felvállalni a bibliai nyelv mélységét, de elhagyni az avított, érthetetlen, ún. „kánaáni nyelvet”. Sziruposan, ízléstelenül becsomagolt kenetelenség helyett az emelkedett komolyság és őszinteség hangja a méltó. A szószéki lebeszélés bonyolult szöhuvelyezése helyett az egyszerű képszerűségekre kell törekednie. Alfred Dedo Müller, német gyakorlati teológus, aki a lingvisztika homiletikai impulzusaira figyelmeztetett,¹⁵ így ír erről: „Az egyház tudatában van annak a helyzetnek, hogy neki, az ige egyházának üzenetét egy olyan világban és egy olyan világ eszközeivel kell hirdetnie, amely az ő tradicionális beszédmódját nem érti többé, és nem is kész elfogadni. A világ mássá lett – szociális viszonyaiban, pedagógiai alaptételeiben és módszereiben, lelki szükségeiben – tehát nyelvében is.”¹⁶

Mivel pedig a nyelv struktúrájának változásai a gondolkodási formák változásaira vezethetők vissza, ezért az ige tolmácsolása ma nem egyszerűen szótárkérdés, hanem a gondolkodási formák megismerésének a kérdése.¹⁷

A fentiek megvalósítása teheti az igehirdető szavát nagy lelki gátlások, görcsök feloldójává. A feladat nem kisebb, mint legalább három gondolati beidegződést, három gondolati formát megváltozáshoz segíteni.

Az első feladat az, hogy a szolgálalkúségből felszabadítson minket az Istenhez tartozás tudata. Mennyi szolgálalmény, félelem, megaláztatás él a szívekben, amelyek megkötözik a reménységet! Kiskorúságból szabadulni nem tudó ifjak, magukat hatalmak játékszereként számon tartó idősebbek közös belső életérzése ez a belső szolgálalkúség. Elvágott kapcsolatszálak Istennel, összetoldozhatatlan emberi életszövetek szűkítik be életünket. A szolgálalményt felválthatja a fiúság élménye. Ezzel a fiúságélménnyel meghatározó belső átalakulások járnak. A krisztusi szabadság által van kiegyenesedés a megtöretés és gúzsakötés után, felemelt fő a megaláztatás után, öntudatra ébredés a korlátozottság után. Ez hozza el a szereposztásos és szerepfosztásos idők után a szerepre találás korszakát. Helyzetünk normalizálódását az fogja meghozni, amikor a magyar református keresztyén emberben felváltja a szolgálalkúséget a gyermeki öntudat, az Isten családjába tartozás tudatossága. Ez hozza el az evangéliumi emberi jog életbe lépését.

A második feladat sem kicsi: némaságban lévöket kiáltásra ösztönözni. Istentelen korszakok szomorú kísérelése az elnémuló nemzetek, az ajkakra forrt imák, a kiégett mozgalmi dalok, népdalról-zsoltárról leszoktatott emberek. Az élet önként vállalt némaságát csak a mindennapok csetepatéi és csatazajai törlik meg. Sokszor megnémulnak még a legkülönbek is! Mennyire ismerjük a következő kategóriákat: felakasztott szabadságharcosok, megölt ifjak, száműzött vezérek, indexre tett teológusok-tudósok-írók-gondolkodók, elnémított lelkipásztorok, állásuktól megfosztott értelmiségiek, megfélemlített tömegek. A változatos elnémulások és elnémíttatások mentén meg lehetne írni akár a mi népünk történetét is... Isten le tudja venni a szájjáratokat, amelyek lelki görcsöktől, csalódásoktól, szégyellőségből, tévtanoktól záródtak ránk, mint nem sejtett, jól álcázott csapdák. Isten Lelke ismét képessé tehet a tanúságra. Megadja azt az alaphangot, amely szeretetteljesen tud élni az igazi gondolat- és szólásszabadság jogával.

A harmadik feladat: rá kell mutatni az örökségre! Gazdag örökségünk van, mint magyar református keresztyéneknek! Isten elveszi a szemünkről a hályogot, hogy lássuk 1100 évünk megszaportásra, szétszúrtásra érdemes örökségét. Rácsodálkozhatunk, hogy mindenek ellenére gazdagok vagyunk, mert a reformáció forrásai ma is kínálják, hogy modern válaszokra, megoldásokra jussunk. Csak ne szégyelld, csak ne akard elfordítani a fejed! Lehet, hogy megtépzott és megkopott a mi örökségünk, de jó tudni: erre az örökségre az illik, hogy nem az minősíti, hogy mennyi idős, hogy határok által felszabdaltatott, és semmi esetre sem az szabja meg az értékét, hogy pénzben kifejezve mennyibe kerül. Ezt az örökséget az minősíti, hogy a Szentháromság Istennek van köze hozzá, Aki még a kicsiny és terhes örökséget is áldássá teszi. Ez emlékeztet bennünket arra, hogy mi Isten örökségének várományosai vagyunk, bizonyosak lehetünk kettős állampolgárságunk felől, mert van földi és van mennyei polgárjogunk: örökösei vagyunk Istennek és örökösársai Krisztusnak, ha vele együtt szenvedünk, hogy vele együtt meg is dicsőüljünk. Az evangéliumi emberi jog és a gondolat- és szólásszabadsághoz való jog akkor lesz teljessé, ha érezzük az isteni örökösödési jog szükségét is.

Ha erre a gondolkodásbeli változásra el tud segíteni a keresztyén szó, az igehirdetés ereje ma, akkor mindenképpen jelentős dolgot tett az egyház az anyanyelv identitást őrző, védő és tápláló megőrzéséért.

JEGYZETEK

1 Kolozsvári Grandpierre Emil: *Négy-öt magyar összehajol...* Budapest. Gyorsuló idő sorozat. 1976, 35. – **2** Péntek János: *A nyelv ritkuló légköre.* Szociolingvisztikai dolgozatok. Komp-Press. Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár. 2001, 184. – **3** Kálvin: *Institutio* (1559) I.11.5–7. – **4** Kálvin: *Institutio* (1536) III. fejezet Az imádságról. Fordította: Victor János 107–108. Ugyanez a gondolat található az 1559-es *Institutio*-ban is: III.20.33. – **5** Kálvin János: *Institutio* (1536) III. fejezet. Az imádságról. Fordította: Victor János 107. – **6** Kálvin János *1543-ban megjelent Genfi Zsoltárkönyvének előszava.* In: Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 6. – **7** Tarnóc Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában.* Budapest. Gondolat. 1978, 60. – **8** Csikesz Sándor *Emlékkönyvek I. kötet.* Csikesz Sándor prédikációi. Szerkesztette: Módos László. Debrecen. 1940, 13. – **9** Pilinszky János: *Szög és olaj.* Vigilia-könyvek. Budapest. 1982, 223. – **10** Péntek János: *A nyelv ritkuló légköre.* Szociolingvisztikai dolgozatok. Komp-Press. Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár. 2001, 190–191. – **11** Vetési László: *Az egyház – nyelvi és lelki otthon,* in: Ördög Gyárfás Lajos (szerk.): *Egyház és anyanyelv,* kiadja az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 1994, 15. – **12** A téma kifejtését elvégezte ld. Szabó Lajos: *A szellemi igényesség fenntartása az igehirdetésben.* In: Tanítványok. Tanítványai köszöntik a 85 éves Pröhle Károly professzort... Szerk: Fabiny Tamás. Evangélikus Teológiai Akadémia. Budapest 1996, 40–49. – **13** Bibó István: *Igehirdetés az igehallgató fülével.* THÉMA 1999/2–3. 23. – **14** Péntek János: „*Csak sírni tudok magyarul...*” – Korunk (3. évf.) 1999/10. október. – **15** A „homiletikai lingvisztika” jogos kritikáját ld. Boross Géza: *A prédikáció dinamikája.* Budapest, 1970, 118kk. – **16** A. D. Müller: *Die Sprache als Problem der praktischen Theologie.* Berlin 1959. 86. – **17** G. Voigt: *Die Sprache der Predigt.* Berlin 1961. 222.